
Opgravingen op de Borchtsite te Opwijk ⁽¹⁾ ⁽²⁾

Het Jeugdhuis Nijdrop, gelegen in het centrum van Opwijk, is reeds geruime tijd op zoek naar een nieuwe inplantingslocatie om haar degelijke werking te kunnen verder zetten en te optimaliseren. Het Opwijkse gemeentebestuur beloofde in 1998 om mee naar een oplossing te zoeken. Er werd gezocht naar een plaats gelegen in het centrum van het dorp, waar het Jeugdhuis kon functioneren zonder overlast op te leveren voor eventuele omwonenden. ⁽³⁾

Het Opwijkse gemeentebestuur stelde de plaats de Borchtsite voor als nieuwe locatie.

Op deze plaats is het dorp Opwijk wellicht ontstaan, het is dan ook één van de meest historische plaatsen van onze gemeente - zie tekst in kader op p. 11.

Het Opwijkse gemeentebestuur was er zich wel van bewust dat een eventuele inplanting van het Jeugdhuis Nijdrop op deze plaats niet kon gebeuren zonder de wijziging van het B.P.A. ⁽⁴⁾

In het kader van de aanvraag van de gemeente Opwijk aan de hogere overheid om voor deze omgeving een BPA-wijziging te mogen voorbereiden, bezorgde de Heemkring Opwijk-Mazenzele (HOM) de afdeling Monumenten en Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse gemeenschap en het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium de nodige documentatie over de Borchtsite en benadrukte zij de historische waarde ervan. De HOM drong erop aan dat er gezocht zou worden naar een andere locatie voor Nijdrop die niet in privé-handen was (iets dat met het nu onderzochte terrein wel het geval was) en waarvoor geen wijziging van het BPA nodig was. Als alternatief verwees de Heemkring ook naar het terrein van de voormalige Nosta en Diadal-fabriek (langsheen de Kloosterstraat), dat reeds sinds het voorjaar 1996 braak lag en dat veel makkelijker ontsloten kon worden. De HOM drong ook aan op een uitgebreid historisch vooronderzoek moesten de voorstellen toch verder uitgewerkt worden. In dit vooronderzoek moest volgens de HOM ook archeologisch onderzoek een plaats krijgen. De Heemkring pleitte wel met aan-

drang dat door het kiezen voor een andere inplantingsplaats het archeologisch onderzoek vermeden kon worden. Het is immers eigen aan het archeologisch onderzoek dat het bodemarchief onherroepelijk vernietigd en dat sporen slechts eenmalig zichtbaar zijn en gedocumenteerd kunnen worden. Archeologisch onderzoek was dus slechts een noodscenario. ⁽⁵⁾

Ondanks deze argumenten werd toch verder gegaan met de plannen, ondanks de negatieve adviezen van Monumenten & Landschappen (Vlaamse gemeenschap) en van de Heemkring.

Men bleef eerst enkele maanden inactief, onder meer omdat sommigen zich alsnog trachtten te onttrekken aan de ministeriële beslissing voor een degelijk onderzoek door te stellen dat een onderzoek met bodemweerstandsmeting voldoende zou kunnen zijn.

De gemeente trok dan uiteindelijk toch een archeoloog aan. De opgravings- en onderzoekswerken startten op 23 november 1998 (dus juist aan het begin van de natte winterperiode) op een van nature nat en drassig terrein (met diverse gedempte omwallingen, naast de dorpsbeek). De uitvoeringsperiode werd aanvankelijk bepaald op drie maanden, dus tot eind februari 1999.

Het was wel bij voorbaat duidelijk dat drie maanden niet zouden volstaan om het onderzoek ter plaatse af te ronden. Half februari 1999 werd een verlenging van de onderzoeksperiode vooropgesteld en door de diverse instanties aanvaard. De opgravingen konden dan voortgezet worden tot 23 mei 1999. ⁽⁶⁾

Het onderzoek spitste zich toe op het voorhof van de Borcht (plaats van de vooropgestelde localisatie van het nieuw gebouw voor JH Nijdrop). Op het terrein werden vijf proefsleuven getrokken, waarvan er slechts twee tot op de moederbodem onderzocht werden. Mede door de zware regenval in deze periode en de van nature hoge grondwatertafel werd de leesbaarheid (en dus ook de interpretatie) van de bodemsporen

De Borcht was oorspronkelijk een omwalde hofstede, 10e-11e eeuw of ouder, waaraan wellicht een eigen kerkje en parochie gehecht was, gelegen aan de brug van de oude *Heerbaan* over de Asbeek, vermoedelijk opgericht als een achteruitgeschoven verdedigingspost aan de grens tussen Brabant en Vlaanderen. Het primitieve kasteel of "burcht" (=versterkte en omwalde woning) van een Opwijks leenheer, werd waarschijnlijk vernietigd tijdens de oorlogen tussen Vlaanderen en Brabant (13e en 14e eeuw).

De oude Borcht zelf bestond uit twee gescheiden complexen: een eerste motte, geheel omgeven met wallen, bezet met een hof, dat rechtstreeks verbonden is met de *Singel* en een dorpspleintje; een tweede, eveneens omwalde motte, maar sinds de 18e eeuw reeds onbehuisd. Een brug gaf toegang tot beide delen. Het eerste was het *Voorhof*, het tweede de eigenlijke motte of borcht, later doorgaans nooit meer bewoond. Dit deel paalde rechtstreeks aan de dorpsbeek (Asbeek), die zo een tweede waterwal vormt. Wij hadden dus een tweeledige Borcht met eigen wallen en met een uitgebreider gordel die deels met grachten omzoomd was, langs het Hof ten Hemelrijk en de Singel, deels met aarden wallen omgeven was langs de Kattestraat en het straatje dat aan de Asbeek dood loopt. Bij de uitbreiding van de dorpskom in de 12e-13e eeuw werd het omsloten Borchtcomplex nabij de Asbeek verlaten, dit o.m. omdat in die tijd de taak van een borcht als verdedigingspost was uitgespeeld. Het accent werd verlegd naar een *vrijheidscomplex*, dat aansloot bij de steenweg of oude heerbaan en waar de handelsbedrijvigheid plaats vond (13e eeuw). In de 17e eeuw, en wellicht vroeger, en in de 18e eeuw vinden wij de schepengriffie gevestigd op die plaats. Zij bleef er tot het einde van het Ancien Régime, hoewel de Borcht steeds eigendom was van de opeenvolgende griffiers. Zij hadden dus hun „greffie" (=secretariaat), waar tevens het gemeentelijk archief bewaard werd, in hun eigen huis. Achtereenvolgens woonden er in het huis dat telkens aan de volgende griffier werd verkocht: Erasmus Van Hoorenbeke (1627-1651), Joos van der Varent (1652-1673), Jan B. Van Hoorenbeke (1673-1696), Jan Bauwens (1697-1743) en Jan Frans de Lantsheere (1744-1781). De toegang tot het omsloten Borchtcomplex gebeurde langs een statige dreef, vertrekkende aan het huidige Singelplein-begin Kattestraat. De dreef stond gekend als de "Notelarendreef".

De laatste gebouwen, waarvan nu nog slechts enkele puinhopen overblijven, dateren uit de 17e eeuw. Het geheel had enkele tientallen jaren geleden nog het uitzicht van een oude boerenhofstede, waarbij de wallingen nog gedeeltelijk bestonden. Van de binnenste wallingring zijn nu nog vage sporen zichtbaar (luchtgezicht).

Meer gegevens over de historiek van de Borchtsite werden opgenomen in de noten (1), (2) en (3) van de bijdrage "Bescherming onroerend patrimonium" in het HOM-tijdschrift 1997-4, p. 30-32.

bemoeilijkt. Bedoeling was om het voorhof van de mottestructuur te onderzoeken op die plaats waar de eventuele nieuwe inplanting van het Jeugdhuis Nijdrop voorzien was. Op de motte zelf en in de omringende grachten werd geen onderzoek verricht.

(7) (8)

Bodemsporen

Aangezien in deze periode van 6 maanden slechts een zeer beperkte oppervlakte werd onderzocht, bleef het aantal gevonden bodemsporen beperkt. De correlatie tussen de verschillende sporen was ook niet altijd even duidelijk.

De meest opvallende bodemsporen konden aan de hand van de gedane vondsten in de 17e-20e eeuw gesitueerd worden. Het gaat voornamelijk om sporen van de hoevewoning die hier in ieder geval op 18e-eeuwse bronnen zichtbaar is en die pas in de periode 1938-1941 verdwenen is. Een aantal bodemsporen zijn vermoedelijk ook een aanduiding van de plaats waar de toenmalige griffierswoning heeft gestaan. We mogen er vanuit gaan dat de griffierswoning één van de eerste stenen (woon)gebouwen was in Opwijk. Zonder twijfel behoorden de bewoners ook tot de meest kapitaalkrachtige inwoners van de gemeente. Dit komt tot uiting in het vondstmateriaal dat in deze sporen werd aangetroffen. Naast het gewone gebruiks aardewerk uit die periode, meestal rood of oxyderend gebakken en vaak met loodglazuur bedekt (om het minder poreus te maken) komt dan ook heel wat "luxeaardewerk" voor. In tegenstelling tot het gebruiks aardewerk dat doorgaans een lokaal product is zijn de meeste van deze luxegoederen importproducten.

Op de Borchtsite werd rood aardewerk met slibversiering (meestal witte of gele motieven), geel-wit volksaardewerk (witbakken de klei met groene, gele of witte motieven afkomstig uit het Maasgebied, steengoed (afkomstig uit het Rijngebied en het Westerveld, hoge baktemperatuur en met zoutglazuur bedekt) en majolica, een verzamelaam voor aardewerk bedekt met tinglazuur). Meestal gaat het om het gebruikelijke keuken- en tafelwaar, m.n. allerlei vormen van potten, kannen, kommen, borden.

Uit dezelfde periode dateren ook verschillende vondsten in metaal, glas, pijpaaarde of organisch materiaal. Door de fragmentarische bewaring of door de slechte bewaaromstandigheden kan hier weinig over gezegd worden. Opnieuw wordt duidelijk dat de toenmalige bewoners zich in deze periode luxe gebruiksartikelen konden veroorloven.

Meest opmerkelijk waren de vondsten van verschillende pijpaaarden plaketjes, sommige met figuratieve voorstellingen (vogel, heiligenfiguur) Mogelijk gaat het hier om patacons, plaketjes die als zegening op brood of gebak werden aangebracht.

De meeste vondsten zijn afkomstig uit zgn. afvalkuilen en greppels.

De opgraving toonde ook aan dat er ook vroeger reeds bewoning was op de Borchtsite. De vondsten lieten niet toe de situatie volledig te reconstrueren. Meestal werden enkele afvalkuilen, greppels en bodemsporen van paalgaten aangetroffen. Vermoedelijk wijzen de paalgaten op het bestaan van omheiningen, woningen of andere constructies, maar de beperkte onderzochte oppervlakte liet niet toe een volledige reconstructie te maken.

Mogelijk was er een eerste bewoningsfase op de Borcht in de 10e en 11e eeuw. Hier van restten enkel nog enkele afvalkuilen zonder onderling verband die kunnen wijzen op een kortstondige bewoning van of op het voorhof met relatief lange tijdsintervallen. Het vondstmateriaal bestaat voornamelijk uit grijs of gereduceerd gebakken gebruiks aardewerk (locale productie) met de kogelpot en in een latere fase de tuitpot als voornaamste vormen. Verschillende van de teruggevonden recipiënten waren versierd door middel van vinger(nagel)indrucken, ingekerfde lijnen en radstempelversiering (ruitjes, rechthoekjes of vierkantjes).

Als luxewaar kan de zgn. Andennekeramiek genoemd worden, een witte tot lichtroze harde keramiek gemaakt van witbakken de klei uit de Maasstreek met lichtkleurige loodhoudende glazuurversiering op schouder en hals en met kenmerkende rand. Hiervan werd een beperkt aantal elementen aangetroffen.

Mogelijk vanaf de 12e eeuw werd het voorhof geheel of gedeeltelijk bewoond en in cultuur gebracht. Door middel van greppels werden er percelen afgebakend. Bepaalde bodemsporen kunnen wijzen op een woonzone van een boerderij met omliggende akkertjes. Wellicht op het einde van de 13e of in de 14e eeuw werd het voorhof opgehoogd met grond die mogelijk van elders afkomstig was. Wellicht wordt de plaats dan pas terug in de 17e eeuw bewoond toen op deze plaats de griffie werd gebouwd.

De vondsten uit deze periode bestaan opnieuw voornamelijk uit grijs gebakken aardewerk. We kunnen nu eerder spreken van hardgebakken blauwgrijs aardewerk dat weinig poreus is. Kogel- en tuitpotten blijven veelvuldig voorkomen, nu met gepro-

nonceerde draaigroeven of klein van vorm, maar we zien ook een toename van het aantal kruiken. Het aardewerk uit deze periode is allemaal op het wiel gedraaid.

Als besluit kunnen we stellen dat het voorhof van de Borcht wellicht reeds in de 10e eeuw bewoond werd, dat er een bewoningsfase was tussen de 12e en de 14e eeuw, maar dat de belangrijkste resten uit latere datum dateren en voornamelijk verband houden met het hoevecomplex dat daar zeker vanaf de 18e eeuw gestaan heeft.

De eigenlijke mottestructuur werd tijdens dit onderzoek niet onderzocht. Op basis van de archeologische vondsten is het dan ook bijzonder moeilijk om relaties te leggen met de geschiedenis en evolutie van de motte.

Ingo LUYPAERT

-
- (1) Voor het schrijven van dit artikel werd uitvoerig gebruik gemaakt van "Recent archeologisch onderzoek op de Borchtsite te Opwijk. 1998-1999. Opgravingsverslag" opgemaakt door de verantwoordelijke archeoloog, Bernard Van Daele in mei 1999. De Heemkring vroeg aan Bernard Van Daele zelf om een artikel te schrijven voor ons tijdschrift. Omdat de Heemkring tijdens de loop van de opgravingen vragen gesteld had bij de gekozen aanpak (zie HOM-tijdschrift 1997-4, p. 30. Wij beschouwden het als een vorm van wetenschappelijke discussie) weigerde de heer Van Daele hierop in te gaan. Wij betreuren dit ten zeerste. Omdat het de eerste maal is geweest dat er in Opwijk op dusdanige schaal archeologisch bodemonderzoek heeft plaatsgevonden en omdat deze opgravingen met gemeenschapsgeld gefinancierd werden (gemeente en provinciale subsidies), vindt de Heemkring dat de resultaten van dit onderzoek zoveel mogelijk aan de Opwijkse bevolking moeten meegedeeld worden. Schrijver dezes, zelf archeoloog en lid van de provinciale commissie voor de toekenning van subsidies voor archeologische projecten heeft gedurende enkele dagen meegeholpen bij de opgravingen. In dit artikel worden de resultaten van dit onderzoek weergegeven gebaseerd op het eindverslag van de onderzoeker. Schrijver dezes had in dit artikel graag bepaalde technische gegevens ingevoegd, maar omdat deze in het eindverslag ontbreken, beschikt hij niet over de nodige coördinaten.

Een kopie van het "Recent archeologisch onderzoek op de Borchtsite te Opwijk 1998-1999 - Opgravingsverslag", 44 pagina's

- (met illustraties), bevindt zich in het HOM-archief.
- (2) Met een brief van 14 april 2000 meldde het College van Burgemeester en Schepenen ons dat zij een samenvatting van het rapport ging laten publiceren in het huis-aan-huis weekblad 't Opwijks Leven. Nu, 3 jaar later, is daar nog helemaal niets van gebeurd.
- (3) Zie ook "Opwijkse monumentenzorg" in HOM-tijdschrift 1997-2, HOM-binnenkrant, p. 3-6 en "Naar een wijziging van het B.P.A. Nanove?" in HOM-tijdschrift 1997-3, HOM-binnenkrant, p. 6-8 en de bijdrage "Archeologische monumentenzorg - I. De Borchtsite" in HOM-tijdschrift 1997-4, p. 29-32.
- (4) Het oude Bijzonder Plan van Aanleg „Nanove" (B.P.A. nr. 5, 23-2-1955, gewijzigd 17-4-'62, 3-11-'71 en 20-11-'92) voorzorg in een verbindingsweg Kattestraat-Nanovestraat, langsheen de oude pastorie, met een aftakking naar de Gasthuisstraat. De verbinding Gasthuisstraat-Nanovestraat is ondertussen gerealiseerd (Oude-pastorie-dreef). De weg van in de Kattestraat (kant Singel) richting oude pastorie volgt op het plan het tracé van de voormalige toegangsdreef tot Borchtcomplex (zie ook bij noot 7). Het Borchtcomplex wordt volledig doorsneden. Op een groot deel van deze historische plaats (kant Hof ten Hemelrijk) was een parking voorzien! De overzijde van de verbindingbaan Kattestraat-oude pastorie) en de rest van het terrein van het Borchtcomplex zou bebouwd worden.
- (5) In verband met de tussenkomsten van het HOM-bestuur, zie onder meer de tekst van brief aan de Raad van Bestuur van Jeugdhuis Nijdrop dd. 3 november 1997 in het HOM-tijdschrift 1997-2, HOM-binnenkrant, p. 3-5, en de tekst van de brief aan het College van Burgemeester en Schepenen, dd. juni 1998, in het HOM-tijdschrift, HOM-binnenkrant, p. 7.
- (6) Voor een aantal verdere vastellingen en standpunten i.v.m. dit eerste archeologisch onderzoek verwijzen wij naar de bijdrage "Bescherming onroerend patrimonium" in het HOM-tijdschrift 1997-4, p. 30.
- (7) Het resultaat van het archeologisch onderzoek bevestigde de historische waarde van de site (wat men ook zonder onderzoek reeds wist). Het onderzoek heeft zich beperkt tot het voorhof. De plaats van de eigenlijke Borchtmotte (meer naar de beek toe) was nog niet onderzocht. Monumenten & Landschappen (Vlaamse gemeenschap) eiste dan ook, indien toch verder zou kiezen voor bebouwing op de Borchtsite, men eerst nog duidelijk meer uitgebreid archeologisch onderzoek moest doen. Door deze vaststel-

lingen, maar ook door de realiteit dat het in eigendom verwerven van een deel van de Borchtsite nog helemaal geen evidentie was, begonnen de verantwoordelijke gemeentebestuurders in de loop van 1999 dan toch (eindelijk) in te zien dat de Borcht-site helemaal geen beste keuze was voor de herlocalisatie van Jeugdhuis Nijdrop.

Er werd dan opdracht gegeven voor de studie voor herziening van het B.P.A. nr. 5 "Nanove", met inplanting van het nieuw gebouw op het terrein van het Hof ten Hemelrijk, achter (langs westzijde) van het gebouw van gemeentelijke openbare bibliotheek, tegen de grens met het perceel van Belgomilk (vroegere Nosta).

Dit terreingedeelte maakt deel uit van de betoelaagd groengebied (aankoop Hof ten Hemelrijk). De ingenomen groenzone moet dan gecompenseerd worden door bijkomend groengebied. Men meent de hiervoor de westzijde kan gebruikt worden. Maar dan dient deze eerst verworven te worden (door aankoop of eventueel door onteigening).

De geplande wijziging van het B.P.A. voorziet nog steeds in een verbindingsstraat (verkeersweg) tussen de Kattestraat en de oude pastorie (waar hij aansluit op de recent aangelegde Oude-pastoriedreef tussen Gasthuisstraat en Nanovestraat), op het tracé van de vroegere dreef naar de Borcht en dwars door het centraal deel van de Borcht. Tussen deze weg en het Hof ten Hemelrijk is dan een groenzone voorzien (grotendeels ter compensatie van de betoelaagd groengebied dat op het terrein van het Hof ten hemelrijk verloren gaat door de bouw van Nijdrop. De overzijde van weg blijft voorbehouden voor bebouwing zoals de vorige versie van het B.P.A. voorzag.

Het openbaar onderzoek voor de wijziging van het B.P.A. liep van 2 sept. tot 2 okt. 2002.

Het geheel van de opmerkingen, bezwaren en voorstellen van het HOM-bestuur bij het herziene bijzonder plan van aanleg nr. 5 "Nanove" (in het kader van het openbaar onderzoek, dd. 2 oktober 2002) kan geraadpleegd worden op de HOM-internetpagina <http://users.pandora.be/HOM/RO-Wijziging BPA 5-F.htm>.

Onze opmerkingen, bezwaren en voortellen werden, net zoals die van andere personen, groeperingen en instanties, op de gemeenteraad van 27 februari 2003 (op voorstel van het College van Burgemeester en Schepenen), bij de goedkeuring van de wijziging van het B.P.A. 5, schier zonder enige motivatie of valabel tegenargument, verworpen.

Het voorstel van het HOM-bestuur i.v.m. het Jeugdhuis Nijdrop is duidelijk en eenvoudig: geef Nijdrop plaats nabij haar hui-

dige locatie, op een deel van het terrein (achterliggende niet onderhouden tuin) van het gemeentelijk administratief centrum II (Ringlaan). Dit terrein, met de vroegere "villa De Smedt" werd in 1999 door de gemeente verworven. De achterliggende tuin is nu enigszins verwilderd, ontoegankelijk voor de bevolking en zonder specifieke (publieke) bestemming.

Met deze oplossing zijn dure en langdurige onteigeningsprocedures niet nodig, voorkomt men elk kans voor overlast voor omwonenden door Nijdrop, kan men gebruik maken van de bestaande parkinginfrastructuur langsheen de Ringlaan voor Nijdrop, bezorgt men aan het nieuwe jeugdhuis een vlotte ontsluiting (direct naar de Ringlaan),...

Ons gemotiveerd voorstel werd bezorgd aan het College van Burgemeester en Schepenen met onze opmerkingen, bezwaren en voorstellen van het HOM-bestuur bij het herziene bijzonder plan van aanleg nr. 4. "Gasthuis" (in het kader van het openbaar onderzoek, dd. 2 oktober 2002).

Ook deze opmerkingen, bezwaren en voorstellen, werden, net zoals die van andere personen, groeperingen en instanties, op de gemeenteraad van 27 februari 2003 (op voorstel van het College van Burgemeester en Schepenen), bij de goedkeuring van het wijziging van het B.P.A. 4, schier zonder enige motivatie of valabel tegenargument, verworpen.

Dit geheel van opmerkingen, bezwaren en voorstellen kan geraadpleegd worden op de HOM-internetpagina <http://users.pandora.be/HOM/RO-Wijziging BPA 4-F.htm>.

- (8) Van 1 sept. tot 30 nov. 2002 december liep het openbaar onderzoek voor het ontwerp gemeentelijk structuurplan Opwijk.

Dit ontwerp van structuurplan, dat inmiddels definitief aanvaard werd op de gemeenteraad van 27 maart 2003, voorziet nog altijd de herhuisvesting van JH Nijdrop op het terrein van het gemeenschapscentrum Hof ten Hemelrijk (achter het bibliotheekgebouw), ondanks alle bezwaren van stedenbouwkundige, financiële, maatschappelijke en organisatorische aard (dure onteigeningen voor de vervangingsoppervlakte voor het betoelaagd groengebied van het Hof ten Hemelrijk, lange onteigeningsprocedures, complexe toegankelijkheid van het nieuwe jeugdhuis, te verwachten hinder en overlast voor de bewoners van geplande woningcomplex op de Belgomilksite (vroegere Nosta-Diadal), gevaar van entiteits- en onafhankelijkheidsverlies van Nijdrop, ... Deze keuze werd politiek opgedrongen aan de stedenbouwkundigen-specialisten.

Het ontwerp structuurplan (versie openbaar onderzoek 2002) doet wel een positieve suggestie voor de bescherming van de historische Borchtsite als dorpsgezicht, zonder een verkeersweg tussen de Kattestraat en de oude pastorie (vermits er nu geen aangrenzende parking meer voorzien is). Op dit vlak is er dus een duidelijke niet-vereenkomst tussen dit voorstel van herziening B.P.A. nr. 5 "Nanove" en het ontwerp structuurplan.

Het geheel van de belangrijkste opmerkingen, bezwaren en voorstellen van het HOM-bestuur bij het Ontwerp gemeentelijk structuurplan Opwijk (in het kader van het openbaar onderzoek, dd. 1 december 2002) kan geraadpleegd worden op de HOM-internetpagina <http://users.pandora.be/HOM/RO-SP-Opmerkingen.htm>.

*Opwijk-dorp in het kaartboek 1725-'26 (kaart 1) – zie HOM-tijdschrift 1991-3, p. 19, perceel n° 70).
Centraal de Borchtsite (tussen Singel-Kattestraat en Asbeek).
Rechtsboven de Sint-Pauluskerk.
Linksmidden het Hof ten Hemelrijk, ondermidden de oude pastorie.*